

4. IZVEŠTAJI MAJORA FERIŠA

(29. oktobar 1943; 2. jun 1944)

Bari, Italija
29. oktobar 1943.

PREDMET: preliminarni izveštaj o poseti Narodnooslobodilačkoj vojsci u Jugoslaviji

UPUĆENO: majoru Luju Iou, isturena baza USS-a, Bari

1. Napred izneseni zaključci rezultat su ličnog prisustva na terenu sa Narodnooslobodilačkom vojskom u periodu od 17. septembra do 27. oktobra 1943.

2. Vojna i politička važnost partizanskog pokreta daleko je veća nego što se to obično u spoljnom svetu misli.

3. Partizani su stvorili, isključivo sopstvenim snagama, pred nosom Nemaca, Italijana, ustaša i četnika, slobodnu zajednicu potpuno okruženu neprijateljskim snagama. U toj oblasti muslimani, hrišćani, Srbi, Hrvati, članovi Komunističke partije ili bilo koja druga osoba, bilo koje veroispovesti ili političkog ubeđenja, ima pravo da slobodno izrazi svoje mišljenje o tome kako bi trebalo voditi poslove zajednice.

4. Takva situacija verovatno je jedinstvena u celoj okupiranoj Evropi. Partizani su povezani sa oslobodilačkim grupama u svim susednim zemljama. Priličan broj italijanskih vojnika bori se u njihovim redovima u organizovanim jedinicama. Gotovo je sigurno da će način na koji se pokret razvija, način života koji su ti ljudi odlučili da prihvate, imati veliki uticaj na sve balkanske države i, možda, na veći deo Evrope.

5. Početni otpor osovinskom okupatoru i domaćim izdajnicima posle poraza regularne jugoslovenske vojske razvio se iz čvrste rešenosti više izolovanih grupa ljudi da ostanu slobodni. Izuzetno povoljni terenski naslovi omogućili su takvim grupama da opstanu uprkos daleko nadmoćnijem neprijatelju.

6. Komunistička partija je, naročito posle nemačkog napada na Sovjetski Savez, počela da aktivno okuplja grupe otpora, ali

je njen prvobitni zadatak bio da stvori ilegalnu organizaciju preko koje su razne izolovane grupe dolazile u dodir jedna sa drugom, i tek onda da ih poveže u jedno telo.

7. Komunistička partija nije uspjela u svojoj prvobitnoj namjeri da organizuje pokret striktno privržen partijskoj liniji, pa je mudro odlučila da se potpuno posveti koncentraciji svih snaga, nezavisno od njihovih opredeljenja, u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Tako je, bar teoretski, Komunistička partija samo jedan od činilaca partizanskog pokreta, i to vrlo aktivan. Postoje dokazi da duboko indoktrinirani članovi partije čine sve kako bi strukturu novonastale države oblikovali shodno svojim društvenim, političkim i ekonomskim uverenjima.

8. Prosečan partizan, vojnik ili civil, bio je bez sumnje oduševljen susretom sa članovima savezničke misije. Kao Amerikanac, posmatrač je često bivao iznenađen oduševljenjem sa kojim je dočekivan i nepomućenim uverenjem ljudi da će im Sjedinjene Države pomoći. To naročito važi za one koji imaju rođake ili prijatelje u Americi, a nije bilo sela, jedinice ili bilo kakve grupe u kojoj se nije nalazio bar jedan čovek koji spada u tu kategoriju. Ova tvrdnja potkrepljena je činjenicama, budući da je posmatrač na to obraćao posebnu pažnju.

9. U skladu sa gore navedenim činjenicama, izgleda sasvim očigledno da se, održi li se atmosfera slobodne i prosvetene diskusije, partizanima pruža izvanredna prilika da za sebe odaberu one načine upravljanja i života za koje veruju da najviše odgovaraju njihovom temperamentu i okolini; u tom slučaju je vrlo verovatno da će nastati situacija povoljna za stvaranje saradnje i uklanjanje netrpeljivosti između ljudi raznih političkih opredeljenja, u ovom trenutku sukobljenih. U tom pogledu partizani zauzimaju vrlo povoljan položaj zahvaljujući tome što u svoj način života mogu da uključe sva ona različita mišljenja za koja veruju da bi im koristila bez ograničenja koja nameću spori i glomazni procesi kao deo svih postojećih legislativnih sistema. Počeci Sjedinjenih Država odvijali su se u takvom okruženju i pod sličnim uslovima.

10. Nema nikakve sumnje da su se partizani od samog početka posvetili borbi protiv sila Osovine, da su se protiv njih uvek borili, da to čine sada, i da će to činiti i ubuduće. Priče o toj borbi povremeno prelaze granice mašte. Ta borba je tako obimna da o njoj u ovom izveštaju mogu biti izneseni samo nagoveštaji. Posmatrač je prinuđen da se zadovolji tvrdnjom da, ukoliko igde postoji pokret čija su pokretačka snaga čvrsta rešenost, volja i hrabrost kojima se čine velike stvari, taj pokret je na delu u Jugoslaviji. Do toga, naravno, ne mora doći, ali su svi elementi tu, i biće velika sramota za partizanske vođe ukoliko ne budu gradili mudro i nesebično na čvrstim temeljima ovih neverovatnih ljudskih nastojanja i napora. Partizanima smo poslali predstavnike i snabdevamo ih oružjem i drugim materijalom. Ne uspe li partizanski pokret u svojoj borbi, i bude

li moguće taj neuspeh direktno pripisati našoj lošoj proceni situacije ili nedovoljnoj materijalnoj podršci, onda ćemo i mi biti prinuđeni da na sebe preuzmemo svoj deo odgovornosti.

11. Dok su se partizani uporno borili protiv okupatora, to se ne bi moglo reći i za ostale formacije u Jugoslaviji. *Ustaše* su obični teroristi u službi hrvatske marionetske države, i tragovi njihovog terora nad stanovništvom naklonjenom partizanima vidljivi su svuda. Marionetska država ima i svoju redovnu vojsku, to su *domobrani*. Ta vojska nikada nije ni pokušala da se ozbiljno bori. *Cetnici* pod komandom pukovnika Mihailovića i drugih oficira stare jugoslovenske vojske u početku su se borili protiv osovinskog okupatora zajedno s partizanima. Ali, Mihailovićeve presudna greška je to što je dozvolio da prevagnu njegova politička uverenja i njegovi planovi za budućnost.

Od se bojao komunizma više nego što se bojao zajedničkog neprijatelja. On i njegovi komandanti više su se bavili svojim posleratnim planovima nego samim privođenjem rata kraju pobedom nad silama Osovine. Vodeći se za tim pogrešnim zaključcima, Mihailović je naredio svojim jedinicama da napadnu partizane i tako započeo okrutni građanski rat koji se do sada u toj meri rasplamsao da je teško reći je li uopšte moguće doći do razumnog sporazuma.

Ni sve četničke vođe nisu pristale da napadnu partizane, a neki od njih su im se i pridružili. Od tada ih je pristiglo još, i dolaze svakim danom sve više. Gore navedeno je priča koju sam čuo od njih. Svakako, to nije Mihailovićeva priča, ali da se četnici danas bore protiv partizana jeste činjenica u čiju se istinitost posmatrač sam uverio. Sem toga, savezničkoj misiji dostavljeni su brojni zarobljeni četnički dokumenti, kao što su svakodnevna korespondencija, naređenja, blagajničke knjige i platni spiskovi, itd., iz kojih je jasno da četnici sarađuju s Nemcima i Italijanima u borbi protiv partizana.

12. Nesrećna je okolnost što u Jugoslaviji vlada stanje građanskog rata. Kao i u svakom drugom građanskom ratu, stranom posmatraču je teško da shvati žestinu sa kojom se suprotstavljene strane bore. Ali, sa vojnog stanovišta sledeće činjenice su nesumnjive:

- a) Partizani su se oduvek borili protiv Nemaca, i to čine i sada.
- b) U ovom trenutku snažniji su nego što su ikada bili. Bolje su obučeni i opremljeni i svi pokazatelji govore da će, ukoliko budu u mogućnosti da nabave neophodno naoružanje i materijal, njihov broj stalno rasti, a i da će biti sve efikasniji. Po njihovim tvrdnjama, u ovom trenutku oni raspolazu vojskom od 180.000 ljudi, podeljenih na osamnaest divizija, posade osvojenih gradova i grupe koje čuvaju komunikacijske linije.
- c) Njihove snage kontrolišu prostranu planinsku oblast koja se prostire od crnogorsko-srpske granice na severozapad preko

Hercegovine do Zapadne Bosne. U njihovim su rukama i neki planinski delovi Hrvatske, Slovenije, Slavonije i Istre.

- d) Čitava jadranska obala, sa izuzetkom najvećih luka, kakve su Zara, Sibenik, Split, Makarska, Dubrovnik i Kotor, pod njihovom je kontrolom. To važi i za ostrva uz obalu, sa izuzetkom Peljesca, gde su borbe u toku.
- e) Nemci i ustaše drže gradove i veća mesta, ali u radijusu od nekoliko milja oko svakog od njih njihova kontrola prestaje. Posmatrač u ovom trenutku nema na raspolaganju tačne podatke o snazi nemačkih, ustaških i četničkih trupa, ali iz ličnog iskustva zna da taj broj nije ni izdaleka dovoljan da bi sprečio partizane da bezmalo po svojoj volji putuju zemljom uzduž i popreko, od Albanije do Austrije, od dalmatinske obale do Beograda. Posmatrač bez oklevanja tvrdi da, pod uslovom da se partizanima na vreme i u dovoljnim količinama dostave hrana, odeća, sanitetska oprema, oružje, municija i drugi materijal neophodan za opremanje kako već postojećih, tako i jedinica koje će tek biti oformljene od regruta, savezničko osoblje može bez većeg rizika biti upućeno na bilo koje mesto, od obale Jadrana do dunavskog basena. Moguće je uspostaviti sistem veza sa spoljnim svetom, izgraditi aerodrome, skladišta i sprovesti bilo koji drugi projekat od vojne važnosti.

Pri svemu tome nikako se ne sme zaboraviti da ovaj izveštaj ne bi mogao biti napisan, niti ovi planovi smišljeni, da nije bilo šačice ljudi, koje je izdao i proganjao jedan deo njihovih zemljaka, a koji su imali hrabrosti i vere da se suprotstave onome što je u to doba bila najveća vojna sila koju je svet video. Ta grupa ljudi omogućila je ovaj izveštaj, kao i planove iznesene u njemu. Oni sada čine osnovu Narodnooslobodilačke vojske i s pravom se ponose svojom dosadašnjom borbom. Vreme je da im se oda puno priznanje, i mi moramo raditi preko njih i sa njima na tom strateški važnom pragu dunavskog basena i severnog Balkana.

13. Povoljan geografski položaj i poznavanje taktike ratovanja u planini, kao i velika hrabrost, omogućili su partizanima da odbiju obimnu i dobro planiranu ofanzivu koju su, u toku prvih šest meseci 1943, protiv njih u Crnoj Gori organizovali Nemci. Nekoliko nemačkih, italijanskih, ustaških i četničkih divizija okružilo je 8.000 boraca partizanske vojske, na čijem se čelu nalazio sam Tito. Oni su se probili na sever kroz više neprijateljskih linija, prošavši nekoliko kilometara od Sarajeva. Svojom okretnošću, upornošću i sposobnošću da izdrže u izuzetno teškim uslovima, ti ljudi su potpuno obeshrabrili nemačku Vrhovnu komandu. Partizani su uspeli da se probiju i utvrde u za odbranu povoljnoj dolini Vrbasa, osvojivši gradove Mrkonjić Grad, Jajce, Donji Vakuf i Bugojno. Mi, naravno, možemo biti zadovoljni pri pomisli da su na te događaje verovatno imale uticaja ofanzive Saveznika protiv Nemaca na nekoliko frontova,

ali je svejedno činjenica da ljudi slabiji od partizana ne bi bili u stanju da izdrže teškoće i očigledno beznadežne situacije u koje su često zapadali.

Važno je napomenuti da su Italijani uspjeli da se utvrde u dolini Vrbasa pre kapitulacije Italije.

Po kapitulaciji Italije partizanska Prva divizija okupirala je Split, luku na Jadranu, zarobivši velike količine vojnog materijala i povećavši svoje redove za 9.000 novih boraca. Pridružio im se i veći kontingent Italijana. U to vreme zatražili su pomoć Saveznika kako bi mogli da napadnu garnizone u Sinju, Kninu, Imotskom, Zari i Gospicu, čime bi presekli nemačke veze sa Sibenikom i Zarom i učvrstili se na obali, imajući pri tom slobodan pristup hercegovačkim i bosanskim planinama u unutrašnjosti. Takođe su tražili da im se u Split isporuči neophodan vojni materijal, dok bi u povratku brodovi evakuisali italijanske zarobljenike i najteže ranjene partizane.

Na njihove zahteve nije stigao nikakav odgovor, sem što je evakuisano 3.000 zarobljenih Italijana. Nemci su napali Split iz tri pravca, od Knina, Sinja i Imotskog, i to takvom silom da su partizani bili primorani da se probijaju iz grada i pod borbom povlače u bosanske planine, ponevši sa sobom onoliko italijanske opreme koliko je to bilo moguće. Usput su uništili jaka ustaška uporišta u Livnu i Kupresu kako bi bili u mogućnosti da prebace materijal, poljske topove i tenkove koje su uspjeli da izvuku iz Splita. Sve to odigralo se krajem septembra i početkom oktobra. Najveći deo zaplenjenog materijala stigao je u Bugojno do sredine oktobra. Nikada nećemo tačno znati da li je partizanski plan za osvajanje obale bio suviše ambiciozan, ali, što se tiče Saveznika, dve stvari su vrlo bitne: 1) stratejski gledano, plan je bio dobar; 2) nije se očekivala saveznička podrška iz vazduha.

14. Nadam se da je na osnovu ovog kratkog opisa moguće grubo skicirati vojni položaj partizana. Njihov potencijal je veliki, a njihov položaj moguće je poboljšati. Posmatrač veruje da su dva faktora pri tom od velike važnosti: 1) brza isporuka snabdevanja morem i iz vazduha; 2) ograničena podrška iz vazduha duž dalmatinske obale u svrhu zaštite linija snabdevanja, a i pri napadu na nemačko uporište u Travniku, u centralnoj Bosni.

Travnik nije obično nemačko uporište. Nalazi se samo dvadeset dve milje u vazdušnoj liniji od Jajca, u kome su smešteni partizanski glavni štab i Tito. Grad Travnik smešten je u planini, i ne predstavlja integralni deo nemačkih linija. Posmatrač je nezvanično saznao da je mesto jako utvrđeno, čak i tenkovima, a da garnizon broji 2.600 dobro opremljenih ljudi. U gradu ima i ustaških jedinica. Travnik su partizani napadali sredinom oktobra, a po svoj prilici i jednom ranije, početkom meseca, ali ga nisu mogli uzeti.

Može se zaključiti da se važnost Travnika sastoji od sledećih činjenica:

- a) Grad sa takvom posadom predstavlja direktnu pretnju za Glavni štab i centar partizanske pozicije.
- b) Najmanje dve partizanske divizije, i to najbolje, nalaze se stalno u planinama kako bi predupredile potencijalni napad, što je otežavajuća okolnost, budući da u celoj Centralnoj Bosni nema više od tri divizije čiji su vojnici dovoljno opremljeni i obučeni da bi se suprotstavili Nemcima.
- c) Posmatrač ve uje da će napad na partizanske komunikacije i garnizone na dalmatinskoj obali biti logična nemačka strategija čim sneg zatvori planinske prolaze. Dode li do takvog napada, partizani će se suočiti s problemom kako poslati pojačanja trupama na obali. Čak i ako im uspe u tu svrhu povuku trupe iz Bugojna ili Donjeg Vakufa, time će se izložiti napadu iz pravca Bugojna.

Partizani traže pomoć iz vazduha za napad na Travnik, i posmatrač veruje da bi im tu pomoć trebalo ponuditi što pre. Sa vojnog stanovišta, taj napad bio bi obično bombardovanje i mitraljiranje neprijateljskih položaja u funkciji pripreme za napad partizanskih jedinica. Udaljenost Travnika od Barija je oko trista milja. U partizanski Glavni štab može biti poslan kurir, koji će ponuditi podršku iz vazduha i dobiti sva obaveštenja u vezi sa vremenom, ciljevima, neprijateljskim položajima, protivvazдушnom odbranom, itd. To može biti obavljeno za četiri dana. Posmatrač smatra da bi to imalo neizrecivo pozitivan efekat na moral u Jugoslaviji. Što se tiče Nemaca, oni ne bi bili ozbiljnije pogođeni, sem što bi njihova vojna pozicija bila unekoliko oslabljena. Ustaše bi bile prilično potresene, s obzirom na to da im moral ubrzano opada, a to bi bilo od značaja ukoliko ih Nemci ostave po garnizonima posle napada partizana. Bio bi to udarac i za četnike, budući da su oni širili glasine i bez sumnje bili ubeđeni da Saveznici neće partizanima pružiti nikakvu pomoć. Sami partizani biće oduševljeni. Čak i ako se sama operacija ne pokaže uspešnom, efekat će biti veličanstven. Jer, partizani su već više od dve godine izloženi neprijateljskim napadima iz vazduha bez ikakve mogućnosti da uzvrate. A šta to znači zna svako ko je boravio u oblasti u kojoj neprijatelj ima totalnu prevlast u vazduhu. Veliki broj partizana se više i ne nada savezničkoj pomoći iz vazduha i postavljaju posmatraču prilično neugodna pitanja o doletu bombardera »liberator« i »halifaks«.

Za moral će biti korisno i ako avioni u odlasku i povratku lete nisko iznad partizanskih štabova, tako da im se vide oznake na krilima. To su, ujedno, i najsigurniji koridori za let. Partizani u rukama drže ostrva Vis, Brac i Hvar, a na kopnu gradove Livno, Kupres, Bugojno, Donji Vakuf, Jajce i Mrkonje Grad. Mesta koja treba izbegavati su Metkovic, Makarska, Split, Sibenik, Zara, Mostar, Imotski, Sinj, Knin, Gospić, Bihać i Banja Luka. Na naše aparate može biti izvršen napad sa neprijateljskih

aerodroma u Mostaru, Kninu, Gospicu, Bihacu i Banjaluci, ali nije verovatno da bi neprijateljska akcija bila većih razmera. Od partizana se mogu dobiti podaci o broju i tipovima aviona na tim ili bilo kojim aerodromima u toj oblasti.

Posmatrač veruje da bi ponuda za podršku iz vazduha bila od najveće važnosti. Što se tiče moralnog efekta, posmatrač može samo da navede koliko bi njemu samom značilo da je na nebu, za vreme svog kratkog boravka u Jugoslaviji, video bar jedan saveznički aparat. Može se, stoga, samo pretpostaviti šta bi to značilo ljudima koji se u toj situaciji nalaze preko dve godine.

15. Najvažniji faktor za partizansku vojnu efikasnost je snabdevanje. Uopšteno govoreći, najvažniji su odeća, hrana, sanitetski materijal, oružje (puške, automatske puške, protivtenkovske puške, minobacači i municija) laki tenkovi, mine i eksploziv, granate, oprema za signalizaciju i dr. Uzevši u obzir obim i komplikovanu prirodu modernog ratovanja, taj materijal je jednostavnog karaktera, količina je mala i ne naročito vredna.

Što se snabdevanja tiče, najbitnija je brzina. Zima se brzo približava, i putevi kroz planine biće blokirani snegom, pa neće biti moguće dostaviti materijal baš u vreme kada je najpotrebniji. Na nekim mestima, linije snabdevanja prolaze na svega nekoliko milja od gradova koji se nalaze u rukama neprijatelja i teško ih je, naročito zimi, braniti. Neke deonice puteva koriste i neprijatelj i partizani. Posmatrač je mišljenja da trenutna nezainteresovanost i neaktivnost neprijatelja potiče otuda što on očekuje zimu, kada će sneg blokirati planinske puteve i tako mu obezbediti premoć na obali.

Posmatrač ne veruje da bi bilo moguće iz vazduha baciti onoliko materijala koliko je potrebno partizanskoj vojsci. Snabdevanje na taj način svakako je moguće kada se radi o izolovanim oblastima ili teško ugroženim trupama kojima je potrebna hitna pomoć. A čini se da će slučajevi koji spadaju u tu kategoriju biti sve češći sa dolaskom zime.

Iz ličnog iskustva posmatrač zna da uspeh snabdevanja iz vazduha u velikoj meri zavisi od adekvatnog komunikacijskog sistema. Oni koji se nalaze u zemlji i poznaju situaciju moraju biti u stanju da bazu za snabdevanje obaveste o tome koji je materijal potreban, u kojoj količini, o tačnoj lokaciji i vremenu isporuke. Zatim je na bazi da se detaljno pridržava uputstva. Dođe li do bilo kakve izmene, ljudi koji se nalaze u zemlji moraju biti odmah obavešteni kako bi prilagodili svoje planove.

Posmatrač stoga smatra da bi snabdevanje partizana trebalo organizovati na sledeći način: 1) veći deo materijala trebalo bi brodovima prebaciti na dalmatinsku obalu; 2) manje količine, konkretnijeg sadržaja, bile bi dostavljane iz vazduha, i to izolovanim oblastima i ugroženim jedinicama. Tu se, u stvari, radi o dve odvojene operacije koje se odvijaju pod različitim uslovima i koje u skladu sa tim zahtevaju različite metode i sred-

stva transporta, osoblje i skladišta. Prva zahteva skladišta, brodove i osoblje za prebacivanje preko Jadrana velikih količina materijala svih vrsta. Za nju je potreban minimum osoblja i veza sa Jugoslavijom, a maksimum prostranih skladišta u Italiji. Suprotno tome, druga operacija zahteva maksimum osoblja i dobre veze sa Jugoslavijom, a minimalne zalihe konkretnog materijala u samoj bazi. Obe operacije su u ovom trenutku podjednako važne i partizanska armija ne može biti adekvatno snabdevena ukoliko se obe efikasno ne odvijaju.

Što se same politike snabdevanja tiče, već nekoliko meseci ona nije predmet debate. Od trenutka kada su partizanima bačene iz aviona prve pošiljke, ta politika je, bar što se njih tiče, ustanovljena. Naš jedini problem je sada u tome snabdevamo li ih dovoljno, nedovoljno, ili ih uopšte ne snabdevamo. Tako su nas okolnosti primorale da ih snabdevamo efikasno, brzo i u skladu s njihovim potrebama.

Promrzli, gladni i loše naoružani ljudi svakako će se sećati odakle im je došla pomoć kada su se borili za opstanak. Posmatrač veruje da bi jedna moderno opremljena poljska bolnica ovim ljudima značila više nego sve uzvišene fraze koje se mogu izgovoriti za ceo život.

16) Situaciju kakva je ova u Jugoslaviji nije lako razumeti. Još je teže o njoj sastaviti razumljiv izveštaj. Ipak, evo nekoliko činjenica koje stoje, nezavisno iz kog ih ugla posmatrali:

a) Partizanski pokret ima daleko veći obim i vojni značaj nego što se o tome zna u spoljnom svetu.

b) Partizani su sebi oblikovali takav način života, koji će bez sumnje imati uticaja na Balkan, a možda i na čitavu Evropu. Na takvoj osnovi možda će biti moguće pomiriti različita politička uverenja.

c) Komunistička partija odigrala je glavnu ulogu u formiranju pokreta, ali nije uspela da ga potpuno indoktrinira.

d) Prosečan partizan vrlo je sklon Sjedinjenim Državama i postojan u uverenju da će mu one priteći u pomoć.

e) Od samog početka partizani su se uporno borili protiv našeg zajedničkog neprijatelja, što nije slučaj sa ostalim jugoslovenskim grupama.

f) Partizanske jedinice kontrolišu strateški važnu oblast. Još je veća oblast koju ne kontrolišu, ali se po njoj gotovo slobodno kreću.

g) Bilo bi poželjno pružiti partizanskim jedinicama podršku iz vazduha u cilju eliminisanja opasnog neprijateljskog uporišta u Travniku.

h) Snabdevajući partizane iz vazduha, mi smo već ustanovili politiku pomoći, pa smo stoga primorani da im pošaljemo materijal koji im je potreban, brzo i efikasno, kako bi oni mogli da nastave borbu protiv neprijatelja još intenzivnije, i kako bi nam ostali naklonjeni.

i) Problem snabdevanja bio bi rešen izvođenjem dve posebne operacije: 1) prebacivanje najvećeg dela materijala brodovima preko Jadrana, iz Italije na dalmatinsku obalu; 2) dostavljanje konkretnih pošiljki izbacivanjem iz aviona kada se radi o izolovanim oblastima i ugroženim jedinicama.

j) Brzina, efikasnost i potpuna kooperacija između svih savezničkih službi od suštinske su važnosti u ovom slučaju.

17) Autor ovog izveštaja imao je u Jugoslaviji dvostruku službu: bio je upućen tamo kao američki posmatrač, a ujedno je bio i član Savezničke vojne misije na čijem se čelu nalazio brigadir Meklejn. Autor bi na ovom mestu želeo da se zahvali članovima misije, koji su svi sem jednog bili Britanci, za njihovo drugarstvo, ljubaznost i razumevanje. Jugoslavija je očigledno zemlja u kojoj bi bilo veoma teško izvoditi bilo kakve operacije bez potpune saradnje između Britanaca i Amerikanaca.

18) Situacija u Jugoslaviji je veoma zamršena, tako da je gotovo nemoguće doneti nepristrasan sud o njoj. Zaključci izneti u ovom izveštaju zasnovani su isključivo na posmatračevim ličnim iskustvima i na onim informacijama za koje je on smatrao da su autentične. Osim ovog, postoje i drugi izveštaji koje bi trebalo uzeti u obzir, naročito izveštaj misije pri Mihailovićevom glavnom štabu. Tu su takođe i izveštaji drugih članova savezničke misije, od kojih su neki proveli znatno više vremena u Jugoslaviji nego autor ovog izveštaja.

19) U stvari ovakve prirode pojedine ličnosti nisu od bitnog značaja. Naš jedini cilj mora biti da tačno utvrdimo potencijale partizanskog pokreta. Posmatrač iskreno veruje da bi bilo veoma pogrešno potceniti ih.

Lin M. Feriš
major AUS
Bari, Italija,
29. oktobra 1943.

ZAVRŠNI IZVEŠTAJ O POSMATRAČKOJ MISIJI U JUGOSLAVIJI U PERIODU OD 19. SEPTEMBRA 1943. DO 16. JUNA 1944.

Sastavio Lin M. Feriš, p. puk., AUS viši oficir,
Anglo-američka vojna misija
pri Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije

Stariji poručnik Grin iz USS-a za Balkan, Bari, Italija, zamolio me je na podnesem izveštaj o situaciji u Jugoslaviji.

Ovaj izveštaj sastavljen je na osnovu šest meseci provedenih na terenu, i to u periodima od 19. septembra do 3. novembra 1943, od 20. januara do 19. marta i od 16. aprila do 16. juna 1944. godine. U zemlju sam tri puta spušten padobranom, i to: 19.

septembra 1943. između Banja Luke i Mrkonjić Grada u Bosni; 20. januara 1944. kod Bosanskog Petrovca, u Bosni; 16. aprila 1944. u regionu Široke planine, u južnoj Srbiji, u blizini Vranja, između Morave i stare bugarske granice.

U ovom razdoblju obavljao sam dužnost štabuskog oficira pod komandom brigadiru F. H. Meklejn, zapovednika anglo-američke misije. U prvom periodu kapetan Benson i ja bili smo jedini Amerikanci u misiji. U drugog periodu, Amerikanci, članovi misije, bili su kapetan Selvig, kapetan Gudvin, poručnik Grin i poručnik Popović. U trećem periodu su osoblje i uslovi ostali isti, s tim što smo poručnik Popović i ja bili u direktnoj radio-vezi sa bazom S.B.S. u Bariju. Naš radista bio je Artur Džibilijan, SP(X) 3c USNR.

Potpukovnika Sejca, kapetana Mensfilda i poručnika Musulina, koji su bili oficiri za vezu kod generala Mihailoviča, poznajem. Pukovnik Sejc mi je dugogodišnji prijatelj, i ja sam savršeno siguran da su njegov izveštaj i njegove tvrdnje poštene i iskrene. Iako ih ne poznajem tako dobro, verujem da su isto odnosi i na kapetana Mensfilda i poručnika Musulina.

Svi gorepomenuti oficiri i vojnici poneli su se, koliko je meni poznato, sjajno u najtežim okolnostima. Teškoće koje su podnosili, hrabrost koju su pokazali i stresove koje su pretrpeli zbog krajnje konfuzne situacije u kojoj su se našli teško je opisati. Mogu samo da izjavim da su se na terenu ponašali na čast Amerike i njenih oružanih snaga. Iako u metežu spoljne i unutrašnje politike, oni su uspjeli da održe ravnotežu i da objektivno izveštavaju o onome što su videli i iskusili.

Sasvim je moguće da dođe do teških slučajeva mentalne i fizičke iscrpljenosti kod oficira koji su ozbiljno shvatili svoj posao. Poznato je da je kod nekih britanskih oficira, koji su bili izloženi velikim pritiscima, došlo do trajnog psihičkog oštećenja.

Posao koji je, zajedno sa britanskim osobljem i uz pomoć naroda u Jugoslaviji, na spasavanju avijatičara, naročito američkih, obavio američki personal, sam po sebi je izuzetan i predstavlja direktan doprinos ratnim naporima.

Situacija u Jugoslaviji bila je, od samog početka, veoma zamršena i gotovo neshvatljiva za posmatrača sa strane. Duboki koreni unutrašnjih sukoba lože u rasnim, verskim i političkim razmiricama, koje sežu u tako daleku prošlost da ih ljudi više i ne razumeju. To upravo važi za građanski rat koji je u toku ili male ratove koje vode određene frakcije. U slučaju snaga maršala Tita i generala Mihailoviča, obe strane opisuju istim rečima iste incidente do kojih je došlo na istim mestima u isto vreme, s tim što je jedina razlika u tome da svaka strana za te incidente svaljuje krivicu na onu drugu.

I jedna i druga strana tvrde da je njihov cilj slobodna, ujedinjena i demokratska Jugoslavija, u kojoj će državno uređenje izabrati narod na slovodnim izborima koji bi bili održani po oslobođenju. I jedna i druga strana ubeđuju narod da obećanja one druge strane nisu iskrena. Četnici tvrde, a bez sumnje i veruju,

da je cilj partizana da celom narodu nametnu komunističku doktrinu manjine. Partizani pak tvrde da se četnici bore kako bi na vlast vratili nekolicinu za koje tvrde da su korumpirani, fašistički i diktatorski orijentisani. Istovremeno, kao što je već rečeno, tvrde da imaju iste planove za budućnost Jugoslavije.

Partizani i četnici uzajamno se optužuju za nepružanje otpora Nemcima. Partizani tvrde da su ih izdali neki elementi iz vlade, koji se i sada nalaze u vladi u izbeglištvu, i četnici generala Mihailoviča. Četnici se kunu da su komunisti, od kojih su mnogi sada partizanske vođe, a naročito oni među njima koji su Hrvati, vršili sabotaže i sprečili efikasnu mobilizaciju Jugoslovenske kraljevske vojske.

I jedni i drugi tvrde da ih je druga strana napala u saradnji sa Nemcima, i navode vreme i mesto kao dokaz.

Obe strane tvrde da ih ne podržavaju Saveznici, i da su primorane, da bi uopšte mogle da se bore protiv neprijatelja, najpre da se obračunaju sa svojim izdajničkim zemljacima, koje su naoružali Saveznici.

I partizani i četnici smatraju jedni druge glavnim neprijateljima, dok su im Nemci i Bugari u drugom planu.

U posedu smo direktnih zapovesti ih Mihailovičevog štaba u tom smislu. Mnogi partizani su nam rekli da su izdajnici njihovi glavni neprijatelji. Sklon sam da poverujem da u ovom slučaju obe strane govore istinu. Oni su jedni drugima zaista najljući neprijatelji. Dok smo bili sa partizanima, naše akcije više su ometali četnici i drugi domaći elementi nego pravi neprijatelji, Nemci i Bugari. Jedinice i četnika i partizana sastavljene su od nesumnjivo sjajnih boraca, ljudi neverovatne izdržljivosti, koji se u vrletnim planinama, u kojima stranac ne bi mogao da se snađe, osećaju kao kod kuće.

Dana 21. maja pasmatrali smo 3.000 boraca partizanske Prve srpske divizije kako sa planine Rodan kreću na jug, prema planini Kukavici kako bi napali i naterali na povlačenje nekih 2.000 četnika pod komandom majora Djurica. Sedamdeset posto partizana bilo je naroužano oružjem iz kontingenta koji im je isporučila britanska misija. Najmanje pedeset procenata oružja iz tog kontingenta američke je proizvodnje. Devedeset posto tog kontingenta transportovali su američki avioni sa američkim posadama.

Sa čisto vojnog stanovišta, partizanski napad na četnike bio je opravdan i apsolutno neophodan. Partizanski položaji na planini Rodan nisu bili osigurani. Na severu su se nalazili nemački i bugarski položaji, koji su štitili prugu u dolini. Četnici su zauzeli planine na jugu, položaj pogodan za napad na prugu. Da su partizani napali Nemce i Bugare na severu, bili bi primorani da napreduju preko otvorenog zemljišta, dok bi istovremeno četnici bili u mogućnosti da zađu u njihovu pozadinu i preseku im odstupnicu u slučaju da ih brojnije neprijateljske snage nateraju na povlačenje.

Tako su partizani napali prvo četnike, naterali ih da se povuku sa tog dela planine Kukavice, pregrupisali svoje snage, i u noći 19. juna napali veliki grad Leskovac, nanevši velike губитке непријатељској посади i штету железничким instalacijama.

Dana 1. juna stigao sam s poručnikom Popovićem, poručnikom Mek Fejlom, britanskim lekarom, i njegovim pomoćnikom na planinu Kukavicu, u potrazi za trojicom ranjenih američkih avijatičara. Našli smo ih u bivšoj četničkoj bolnici, u oblasti u kojoj su se doskora vodile borbe. Ti avijatičari su nam ispričali da su ih spasli četnici, da su ih četnički lekari negovali najbolje što su mogli, kao i da je narod i ztakozvanih »četničkih sela« učinio sve kako bi im bilo što udobnije. Tvrđili su da se četnički lekar tri noći uzastopno probijao kroz borbu kako bi im previo rane. Po njihovom svedočenju, taj četnički lekar poseduje fotografije mnogi hameričkih i britanskih avijatičara koje je lečio i kojima je pomogao da napuste zemlju.

Dok smo nosili ranjenike preko onoga što je za nas još do pre nekoliko dana bila »opasna četnička teritorija«, bili smo svedoci dirljivog prijema na koji su ranjenici naišli. Seljaci su nas snabdevali kolima, volovima i slamom. Uz ivicu puta stajali su ljudi koji su nudili hranu, piće, vence od cveća i poklone svih vrsta. Žene su plakale i molile se za ranjenike. Muškarci su ih nudili ljutom rakijom i nazivali braćom, psujući pri tome Nemce.

Videli smo i četničke i partizanske ranjenike. Za mene su to bili samo loše odeveni, bosonogi i izgledniji seljaci. Neki od njih, teško ranjeni, sa neverovatnom izdržljivošću su podnosili bolove. Nisam zapazio opasne ljude među njima. Sam nisam mogao da odredim ko je levičar a ko desničar, ko komunista a ko reakcionar. Nekako mi se činilo da u ovoj situaciji ti nazivi, kojima se mi u spoljnom svetu razbacujemo, nisu odgovarajući.

Kako je samršeno ono što proizlazi iz tih činjenica! Iz pušaka koje nose natpis »Svojina Sjedinjenih Država«, koje su dopremili američki avijatičari u američkim avionima, puca se municijom iz američkih ratnih rezervi na ljude koji su te iste avijatičare spasli i pomogli im da se vrate u sigurnost, učinivši pri tom sve kako bi im bilo što ugodnije.

Ako sam ja zbunjen, kako li je tek sa ljudima u Jugoslaviji. Onome što je već rečeno o sukobu između partizana i četnika treba dodati žestoku propagandu Nemaca, Bugara, Italijana, nedicevaca, ljoticjevaca, belogardejaca, ustaša i tako dalje. Nije onda ni čudo što su nas stotine ljudi odvodile u stranu pitajući nas za savet šta da rade i kome da se priklone.

U svoj toj zbrci kontradiktornih izveštaja i nesporazuma, ima ipak nekoliko čvrstih činjenica:

1. Najveći broj ljudi u Jugoslaviji, a mi smo posetili Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Sandžak, Crnu Goru, Srbiju, Makedoniju i jadranska ostrva, nisu ni desničari ni levičari, ni komunisti ni reakcionari, niti bilo šta drugo. Oni su jednostavni seljaci, snažne volje, uzavrele krvi, neobično izdržljivi i veoma hrabri.

Vole intrige i ogovaranje i najveći su lažljivci koje sam sreo. Ne verujem da je tim ljudima potrebna revolucija. Oni vole svoje planine, svoje male kuće, svoja imanja i stada. Oni žele nešto bolje, ali, po našim merilima, ono što većina njih traži nije mnogo: dobra vlada, njihov kralj i njihova crkva, škole, više puteva, cipela, odeće, poneku modernu praktičnu stvar, moderna oruđa za obradu zemlje i bolju stoku.

2. Ovaj narod jedinstven je u Evropi po volji da se suprotstavi neprijatelju, u čemu mu i kraj u kome živi ide naruku. Uprkos zamršenim unutrašnjim odnosima i sukobima, oni su okupatoru naneli teške gubitke. Represalijske raznih neprijatelja u tome ih nikada nisu sprečavale, pa ih ne sprečavaju ni danas. To samo povećava njihovu rešenost da se bore i mržnju prema neprijatelju.

3. Besmisleno međusobno ubijanje tih ljudi mora biti zaustavljeno. Nepotrebno je sada nagađati koja strana je prva počela. Proliveno je suviše krvi, ogorčenost je prevelika i mnogo je ljudi na obe strane izgovorilo strašne optužbe i učinilo strašna dela.

4. Nisam ubeđen da su Saveznici radili kako treba u Jugoslaviji. Nikada im nismo prišli ujedinjeni. Uvek sam verovao u savezničku saradnju i smatrao da bi trebalo da postoji jedna vojna misija, sastavljena od dobro obučених viših oficira armija Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Država, koji bi bili u stanju da okupe sve sukobljene strane i preduzmu korake neophodne za stvaranje jedne privremene vlade i vojne komande u cilju prekidanja civilnog sukoba i usmeravanja svih snaga protiv zajedničkog neprijatelja. Oduvek sam se, koliko je god bilo moguće, opirao slanju nezavisnih savezničkih misija i smatrao da bi trebalo stvoriti bar jedan zajednički anglo-američki front.

Što se tiče sukoba između četnika i partizana, nije ni od kakve koristi izveštavati o tome šta mi mislimo da je trebalo činiti. Ono što moramo odlučiti jeste šta nam je činiti sa situacijom kakva postoji danas. Suviše je kasno za okupljanje svih frakcija u jednu grupu koja bi se borila protiv zajedničkog neprijatelja uz obećanje da će posle rata biti održani slobodni izbori bez nasilja. Što se tiče većine naroda, za to još uvek nije kasno, budući da su ljudi već siti međusobnog ubijanja i željni borbe protiv neprijatelja. Hiljade njih sklonili su svoje puške i odbili da se priključe ma kojoj grupi. Još više njih bi krenulo u borbu, samo kada bi mogli da se odluče na koju će stranu.

Tek nekolicina ljudi na svakoj strani čini sve da do sjedinjenja ne bi došlo — defetisti u Nedicevoj grupi, koji smatraju da je beskorisno suprotstavljati se Nemcima, nekoliko Hrvata koji mrze Srbe više nego Nemce, nekoliko komunista kojima je svejedno što njihova braća i zemljaci ginu sve dok je to u službi njihovih političkih ciljeva, izvesni srpski nacionalisti, koji komunistima nazivaju sve one koji se ne slažu sa njima, neki političari

koji ne misle ni o čemu drugom nego kako da i posle rata zadrže vlast, nekolicina sveštenika koji su svoj nauk zaboravili — ukratko šačica ljudi, beznačajna u poređenju sa milionima koji su patili zbog njihove zadrlosti, svesne ili nesvesne.

5. U celoj toj užasnoj priči o zaludenosti, nasilju, smrti i razaranju, jedna velika sila, koja je, po mom mišljenju, sve to mogla da spreči, nikada se ne pominje. U Jugoslaviji su Sjedinjene Američke Države odmah iza Boga. Mi smo jedina nacija na svetu za koju je ovaj narod verovao da joj se može obratiti za ničim uslovljenu pomoć i savet. Ja govorim o običnim ljudima, ne o maršalu Titu ili generalu Mihailovicu, ili bilo kom drugom članu vlade ili vođi neke od grupa. U koliko smo samo kuća ušli u kojima bi se domaćin prekrstio i zahvalio Bogu kada bi video da smo američki oficiri. O tome sam ranije već opširno izvestio. I drugi naši oficiri, pa i Britanci, izveštavaju da su doživeli slične stvari. Teško mi je da izrazim osećanje krajnje bespomoćnosti i frustriranosti koje bi me obuzimalo kada bih se suočio sa tako potpunom verom u sposobnost naše zemlje da ukloni sve nevolje, tako očigledne svuda oko nas.

U arhivu Petnaeste vazduhoplovne komande nalaze se izveštaji spasenih vazduhoplovaca koji potvrđuju da je gotovo svaka grupa u Jugoslaviji pomagala u njihovom spasavanju. To važi i za nedicevce, pa čak i za neke ustaše i Bugare. Ali, pogrešno je tvrditi da su ljudi koji su pomagali naše avijatičare nedicevci, četnici, partizani i tako dalje — ispravno je reći da su to bili obični Jugosloveni, ljudi zbunjeni i napaćeni, pritisnuti okupatorovom čizmom i istovremeno rastrzani unutrašnjim sukobima. U nama i našim avijatičarima oni su videli predstavnike moćne demokratske nacije, zemlje u kojoj ljudi svih rasa, veroispovesti i političkih uverenja skladno žive jedni pored drugih, slobodni da otvoreno govore i raspravljaju o problemima bez straha. Uzmemo li u obzir jadno stanje u kome se nalaze, shvatićemo bez mnogo muke zašto se slobodan i bogat život u Americi, u kojoj smo mi bar delimično rešili one probleme koji sada muče Jugoslaviju, ovde zamišlja u lepšem svetlu nego što to možda zaista zaslužuje.

Sve ovo nije prazna retorika, gore iznesene tvrdnje zasnivaju se na razgovorima sa stotinama ljudi iz svih krajeva Jugoslavije. Do istih zaključaka došli su i ostali američki oficiri sa kojima sam razgovarao. Pitanje koje muči sve nas jeste: koliko još dugo sme velika nacija da se ne obazire na obaveze koje proističu iz tolikog poverenja i poštovanja? Koliko još može velika nacija da se ponaša na takav način i da ostane zaista velika?

6. Ja ne tražim pomoć za partizane, a uveren sam i da oficiri koji su bili sa četnicima ne traže pomoć za četnike. Naši izveštaji, tumačeni bukvalno, zvuče tako, ali mi nismo četnici ili partizani, mi smo američki oficiri koji su boravili na sukobljenim stranama istog naroda. Kada sam ja zatražio da se uputi pomoć partizanima, ili kada je oficir koji je bio s četnicima zahtevao da se

pomoć uputi njima, mi smo u stvari na umu imali istu osobu — bosog, promrzlog i gladnog seljaka, čija hrabrost i izdržljivost moraju biti viđene da bi bile shvaćene. Za nas on nije bio komunist ili reakcionar, partizan ili četnik, to je za nas bio hrabar čovek koji nam se obratio za pomoć uveren da će je i dobiti. Čudan bismo mi narod bili kada na njegovu molbu ne bismo odgovorili. Ako bi se to ipak desilo, mi više ne bismo bili Amerikanci.

7. Pitanje treba li Amerika da pomaže partizane i da li bi trebalo da kod njih ima svog predstavnika ovde se ne postavlja. Mi partizanima već dugo šaljemo pomoć i imamo predstavnike kod njih.

Tokom januara, februara i marta ove godine videli smo i primili brojne noćne pošiljke, avioni su bacali materijal i danju, dva puta, sa lovačkom zaštitom. Jedna pošiljka stigla je jedrilicom, a bilo je i nekoliko noćnih spuštanja. To je bilo u Bosni.

Tokom aprila, maja i juna pomogli smo u Srbiji da se prikupe materijal bačen u oko sto noćnih naleta. Prisustvovali smo i jednom noćnom spuštanju.

Od svih tih aviona, njih oko tri stotine, i sa po šezdeset aparata u jednom naletu, identifikovao sam samo njih pedeset koji nisu bili američki.

Ruska misija pri partizanskom štabu stigla je jedrilicama, američkim jedrilicama koje su vukli aparati C-47 kojima su upravljali američki piloti i čiju su pratnju činili američki lovci. Jedrilicama su upravljali britanski piloti. Videli smo »rusku« pomoć koju su bacili »ruski« avioni, to jest opet stari dobri C-47. I bačeni materijal bio je uglavnom američki, upakovan u američke kontejnere okačene o američke padobrane.

Pomogli smo pri skupljanju stotina tona američke radio-opreme, lekova, odeće, oružja i municije, i sve je to izbačeno uz pomoć američkih padobrana, iz američkih aviona, kojima su upravljali američki piloti. Prvo motorno vozilo spuštено u Jugoslaviju bio je američki džip sa prikolicom. Dopravljen je ponovo aparatom C-47.

Ništa ovde rečeno ne bi smelo da bude shvaćeno kao anti-rusko, antibritansko ili anti bilo šta. To su samo činjenice pobrojane da bi se itsaklo da mi imamo interese u onome što se u ovom trenutku događa u Jugoslaviji. Ne vredi govoriti da nismo zainteresovani za Jugoslaviju i da se ne mešamo u ono što se tamo događa, jer smo i te kako zainteresovani i još kako umešani.

Ja lično smatram da neću biti u stanju da nastavim sa radom u Jugoslaviji ne uverim li se da je učinjen svaki mogući častan pokušaj da se prekine građanski sukob. Nije prijatno videti kako se oružje, koje su bacili američki avijatičari, koritsi protiv ljudi koji su spasli i zaštitili njihove kolege. Nije nimalo ugodno videti naše ranjenike kako leže pored ljudi koji su ih spasli i koji su se brinuli za njih — i shvatiti da su spasiocima nanesene rane

možda baš američkom municijom, ispaljenom iz američkih pušaka koje su bačene iz američkih aviona kojima su upravljali američki piloti.

Jedno vreme sam se pitao ne zaslužuje li Amerika odgovarajuće priznanje za svoje učešće u operacijama snabdevanja. Sada se, međutim, pitam je li nam to uopšte potrebno? Ostaje mi samo da se nadam da male, okrugle rupe, koje sam video na tim jednostavnim seoskim momcima u gerilskoj bolnici u selu Lipovica ne potiču od metaka iz američkih ratnih rezervi ispaljenih iz pušaka na kojima piše da su »Svojina Sjedinjenih Država«.

Neshvatljivo je da zajednički naponi i uticaji Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Država nisu dovoljni da se građanski rat u Jugoslaviji prekine i da se narodu ove zemlje garantuju slobodni izbiri kada se neprijatelj povuče i kada se ohladi uzavrela krv. To što nije učinjeno, u očima mnogih predstavlja nagoveštaj nimalo ružičaste budućnosti. Po prirodi divlji, žestoki i jake volje, Jugosloveni su napustili Razum i pribegli Sili. Vidimo li to obrise stvari koje će tek doći? Žrtvujemo li se svi mi kako bismo kraju priveli ovaj rat samo da bismo imali tucе malih ratova koji će izbijati tu i tamo i na kraju u opšti sukob uvući čitavo čovečanstvo?

Ta pitanja sam postavio i u izveštaju koji sam podneo prošlog novembra. Ona su sada još aktuelnija. Čini mi se da sam primetio, tokom prošlih meseci, kako se težište akcije sa borbe protiv neprijatelja prebacuje na pripreme za političku borbu koja će uslediti kada se rat završi. Bilo kako bilo, dve činjenice su neporecive: sve što je moguće mora biti učinjeno da bi se zaustavilo krvoproliće između jugoslovenskih naroda; u vrlo je konkretnom interesu Sjedinjenih Država da se postaraju da do toga što pre dođe. Štaviše, to je ispit sposobnosti Ujedinjenih Nacija, naročito tri velike sile, umešane u rat u Evropi, sposobnosti da nesebično sarađuju u zajedničkom interesu. Cilj te saradnje bio bi da se narodima Jugoslavije obezbedi da slobodno odaberu u kakvom će sistemu i kako će živeti posle rata, bez straha od spoljnog pritiska ili naoružane manjine u zemlji.

Lin M. Feriš
p. pukovnik AUS
Bari, Italija
28. juna 1944.